

O UPORABI RIJEČI POPUT PRIRODA, SUDBINA I SREĆA U PRIJEVODIMA STAROGA ZAVJETA

Boris Havel

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
boris.havel@fpzg.hr

UDK: (24-188+17.023.3 + 2-17)= 411.16'02
27-242=163.42
27-242:2-234
[https://doi.org/ 10.34075/cs.55.2.2](https://doi.org/10.34075/cs.55.2.2)

Prethodno priopćenje
Rad zaprimljen 12/2019.

Sažetak

Autor u članku pokazuje da u starozavjetnomu hebrejskom svjetonazoru nisu postojali mnogi koncepti, pa time ni nazivi, kojima se opisuju apstrakcije izvan čovjekovih emocija, volje, uma i odnosa s Bogom. Među takve se ubrajaju „sudbina“, „sreća“ i „priroda“ u apstraktnomu i konkretnomu smislu. No u suvremenim su zapadnim civilizacijama ti koncepti toliko uvriježeni da je bez njih gotovo nemoguće promišljati o stvarnosti i svijetu. Zato se neke od tih riječi pojavljuju u različitim prijevodima Svetoga pisma Staroga zavjeta. U članku su izdvojeni primjeri prevoditeljske uporabe takvih riječi te je na temelju hebrejskoga izvornika predloženo propitivanje prevoditeljskih rješenja u kojima se one nalaze.

Ključne riječi: Stari zavjet, hebrejski jezik, prijevod Biblije, priroda, sudbina, sreća, svjetovnost

UVOD

U središtu je židovske¹ starozavjetne misli Božja objava izrael-skomu narodu, povijesna zbivanja koja imaju spoznajnu vrijednost²

¹ U članku se koristi pojmom „židovstvo“ za Izraelovu vjeru od početka biblijske objave patrijarsima, premda Abraham nije bio ni Židov ni Izraelac, nego Hebrej. Iako se riječi Hebrej, Izraelac i Židov često uzimaju kao istoznačnice, one to izvorno nisu – detaljnije o tome vidi Boris Havel, *Arapsko-izraelski sukob: religija, politika i povijest Svete zemlje*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2013, 84-85; Boris Havel, *Pregled povijesti Izraela: od Abrahama do moderne Države*, Zagreb, Izdanja Antibarbarus d.o.o., 2015, 34; Solomon Zeitlin, The Names Hebrew, Jew and Israel: A Historical Study, *The Jewish Quarterly Review*, 43 (1953.) 4, 365-379 itd.

² O važnosti povijesti u biblijskoj misli vidi primjerice Abraham Joshua Heschel, *Israel: An Echo of Eternity*, New York, Ferrar, Straus and Giroux, 1987, i Shubert Spero, *Holocaust and Return to Zion: A Study in Jewish Philosophy of History*,

i njihovi protagonisti. U prvom redu to je Bog,³ ali Bog u židovstvu poglavito djeluje preko osoba, poput patrijarhâ, Mojsija, sudaca i proroka, a ne izravno iz duhovne sfere, koja se u Staromu zavjetu općenito rijetko spominje.⁴ Zato ništa manje važno mjesto u starozavjetnoj objavi zauzimaju i ljudi. S druge strane, neosobnim apstraktnim silama u starozavjetnoj se Izraelovoj vjeri pridavalo malo ili nimalo pozornosti. Izraelac opisan u Staromu zavjetu poznavao je apstrakcije poput mudrosti (חָכְמָה), pravednosti (צְדָקָה), vjernosti (אֱמוּנָה) ili vjere (אֱמוּנָה), koje su među ključnim konceptima starozavjetnoga narativa. Međutim, za razliku od grčkoga jezika, u biblijskomu hebrejskom jeziku⁵ nema apstrakcija izvan čovjeka i objave o savezu između čovjeka i Boga, odnosno izvan čovjekovih osjećaja, volje i uma te njegova odnosa s Bogom⁶ koje bi utjecale na čovjeka ili upravljale njime vođene vlastitim zakonitostima i logikom. Primjer su takvih apstrakcija „priroda“,⁷ „sreća“ i „sudbina“, a u određenomu smislu i

Hoboken, Ktav Publishing House, 2000, a na hrvatskom jeziku Boris Havel, *Povijest u Bibliji, tradicionalnom kršćanstvu i karizmatско-pentekostalnim zajednicama*, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 10 (2012.) 1, 19-42 i Boris Havel, *Arapsko-izraelski sukob: religija, politika i povijest Svete zemlje*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2013, 92-102. Za suprotno mišljenje vidi Davies *The Intellectual, the Archaeologist and the Bible* u J. Anfrew Dearman, M. Patrick Graham (ur.), *The Land that I Will Show You: Essays on the History and Archaeology of the Ancient Near East in Honour of J. Maxwell Miller*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 2001, 239-254.

- ³ Usp. Adalbert Rebić, *Biblijske starine*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008, 62.
- ⁴ Primjerice, kad se Elizej pomolio da Bog otvori oči njegovu slugi kako bi vidio nebesku vojsku što je došla pomoći Izraelu protiv Aramejaca (1 Kr 6, 17).
- ⁵ Otprije postoji pretpostavka kako je hebrejski jezik bio znatno bogatiji te da biblijski hebrejski sadrži tek oko petine ukupnoga fonda riječi kojima se koristilo u vrijeme pisanja Staroga zavjeta. Više toj pretpostavci, s referencama na autore što su o njoj pisali, vidi Edward Ullendorff, *Is Biblical Hebrew a Language?*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 34 (1971.) 2, 241-255.
- ⁶ Isto se, dakako, može kazati i za osjećaje, volju i um koji su božanski, no oni su u biblijskoj objavi opisani u okviru Božjega odnosa prema čovjeku, pa su ovdje svrstani u tu kategoriju.
- ⁷ Priroda, dakako, nije samo apstraktan, nego i konkretan pojam budući da je riječ polisemična. U Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika (kraticom VRH) priroda je definirana kao „ukupnost materijalnog svijeta, svemir i sile koje u njemu djeluju, sve što postoji na svijetu samo po sebi i nije ljudsko djelo“ i „stvarnost sama po sebi“ („priroda“ u Ljiljana Jojić *et al.* (ur.), *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, Školska knjiga 2015.). Shvaćanje prirode u ovome članku odnosi se ne samo na njezino apstraktno, nego i konkretno značenje (usp. Gerard Naddaf, *The Greek Concept of Nature*, Albany, State University of New York Press, 2005, 11-12.). O dvojbama shvaćanja prirode u Staromu zavjetu u kontekstu prevodenja vidi i J. W. Rogerson: *The Old Testament View of Nature: Some Preliminary Questions* u H. A. Brongers, *et al.* (ur.), *Instruction and Interpretation: Studies in Hebrew Language, Palestinian Archaeology and Biblical*

„slučajnost“. Zbog toga su neki biblijski istraživači iznijeli preopćenite i tek u određenomu tumačenju, i to u usporedbi hebrejske biblijske i grčke filozofske misli, prihvatljive tvrdnje kako hebrejski jezik „gotovo da i nema riječi za označavanje apstrakcijâ“⁸ ili kako je Izraelcu bilo „strano svako sustavno prikazivanje, apstrahiranje i teoretiziranje“ te nije bio u stanju „izražavati se apstraktnim pojmovima“.⁹

Pitanje uporabe nazivlja stranoga biblijskomu hebrejskomu jeziku kod prevođenja Starog zavjeta široka je tema, a u ovomu se članku raspravlja tek o jednu njegovu vidu, o navedenim apstraktnim riječima koje nisu dio biblijskoga hebrejskog leksika i svjetonazora. Katkada prevoditelj polazi od pretpostavke da je doživljaj stvarnosti jednak ma gdje i kada čovjek živio, premda riječi kojima se označava ta stvarnost u različitim civilizacijama nisu istovrijednice. Takav pristup u promišljanju o pojmu prirode u Staromu zavjetu oprezno zastupa J. W. Rogers, uz napomenu kako je važno najprije odrediti značenje pojma prirode, što nije sasvim jednostavno i oko čega ne postoji opće suglasje.¹⁰ S time se pak ne slaže von Rad koji smatra da uporaba pojma „priroda“ u starozavjetnim istraživanjima predstavlja krivotvorenje starozavjetne misli.¹¹

1. KONCEPT I NAZIV ZA PRIRODU U HEBREJSKOMU JEZIKU

Hebrejski jezik nije poznao koncept, a time ni riječ za prirodu, sve do srednjega vijeka, kad je ona u hebrejski došla iz arapskoga jezika u kontekstu prevođenja klasičnih djela grčke filozofije.¹² Općenito se smatra da su Grci iznjudrili ili „otkrili“ pri-

Exegesis. Papers Read at the Joint British-Dutch Old Testament Conference Held at Lowain, 1976, Leiden, E. J. Brill, 1977, 67-84.

⁸ André Chouraqui, *Židovska misao*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1982, 10.

⁹ Adalbert Rebić, *Biblijske starine*, 142. Vidi i Adalbert Rebić, Značajke biblijskog hebrejskog jezika u odnosu na spoznavu i interpretaciju, *Bogoslovska smotra*, 73 (2003.) 4, 631-648.

¹⁰ J. W. Rogerson: *The Old Testament View of Nature: Some Preliminary Questions* u H. A. Brongers, et al. (ur.), *Instruction and Interpretation: Studies in Hebrew Language, Palestinian Archaeology and Biblical Exegesis. Papers Read at the Joint British-Dutch Old Testament Conference Held at Lowain, 1976*, Leiden, E. J. Brill, 1977, 67-84.

¹¹ Gerhard von Rad, *Wisdom in Israel*, Nashville, 1981, 71.

¹² Zvi A. Yehuda, Psalm Nineteen Its Coherence And Message: The Interrelation of Nature and Torah in Jewish Liturgy and Thought, *Journal of Jewish Music and Liturgy*, 26 (2003/2004.) 5. Vidi i Eliezer Ben-Jehuda, *Milon halašon haivrit hajasana vehahadaša* - מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, Jerusalem, Makor Publishing, 1980, 1840-1844.

rodu.¹³ U modernomu hebrejskom jeziku riječ je za prirodu טבע (*tev'a*),¹⁴ a sličnost s arapskom riječi طبيعة vidljiva je iz zajedničkoga korijena riječi koji čine slova ṭ (ط / ط), b (ب / ب) i 'ain (ع / ع). U ontološkomu diskursu starozavjetnoga židovstva nije bilo mjesta za suvereni semipanteistički poredak kojim upravljaju njegovi vlastiti zakoni, kako se u klasičnoj grčkoj misli shvaća priroda, odnosno fizički (φύσις) univerzum, zajedno s onim što kao njemu svojstveno određuje njegovo ponašanje.¹⁵ I druge su drevne civilizacije u fizičkomu svijetu što ih okružuje prepoznavale i pronalazile objekte štovanja, a božanski su atributi pripisivani predmetima, stanjima ili pojavama u prirodi. No njihovo je poimanje okolnoga svijeta uglavnom bilo rudimentarno, neapstraktno, bitno jednostavnije od grčkoga, bez sustavna i složenoga promišljanja o prirodnim zakonitostima i bez pripisivanja osobnosti prirodi kao cjelini.

Biblija od prvoga izvješća u Knjizi Postanka opisuje „prirodu“ kao plod Božjega stvaranja, a u onome što je stvoreno nema ničega božanskoga, s uvjetnom iznimkom čovjeka kojega je Bog stvorio „na svoju sliku“¹⁶ „malo manjim od Boga“.¹⁷ Stvoritelj nije dio stvorenja, nego je odvojen od njega i svet, što je glavno značenje pridjeva *kadoš* (קדוש).¹⁸ Bog je sveprisutan, ali se božansko i prirodno (stvorenje) ne

¹³ Gerard Naddaf, *The Greek Concept of Nature*, 1. Ovdje se misli na prirodu kojoj se pridaju snažni atributi osobnosti, ako ne i sama osobnost. To je priroda koja „ne čini (ili tvori) ništa nasumično ili bez svrhe [i da] svi njeni postupci teže nekom cilju“, o čemu je dosta pisao Aristotel (W. K. C. Guthrie, *Povijest grčke filozofije. Knjiga VI. Aristotel: Sučeljavanje*, Zagreb, Naklada Jurčić, 2007, 100). Guthrie dalje objašnjava kako Aristotel, premda nije „doslovno personificirao prirodu“, bio „zadivljujuće [...] uporan u uporabi personalnih metafora i poredba“ opisujući prirodu u oblicima kao što su „obnaša svoje umijeće smisleno“, „teži za najboljim“, „ne čini ništa nesvrhovito i nerazborito“ itd. (*ibid.*).

¹⁴ Kod transliteracije hebrejskoga nazivlja autor slijedi načela predložena u Havel i Kasapović *Napomene o transkripciji i transliteraciji* u Mirjana Kasapović (ur.), *Bliski istok: politika i povijest*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2016, xvii-xxii.

¹⁵ Usp. Gerard Naddaf, *The Greek Concept of Nature*, 19.

¹⁶ Post 1,26. Svi biblijski navodi, ako nije drukčije navedeno, preuzeti su iz Zagrebačke Biblije (*Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2015), kraticom ZB.

¹⁷ Ps 8,6. Hrvatski je prijevod retka תַּיְגָּא עָשִׂיתָ לָנוּ יְהוָה וְיִבְרֹךְ מִצְּאֵלָהִים מֵעַתָּה (Ti ga učini malo manjim od Boga, slavom i sjajem njega okruni) dobar. Opis čovjeka koji se nalazi u ovome psalmu nekim je prevoditeljima bio odveć smion pa su redak preveli s „malo manjim od anđela“. Takvo rješenje nalazi se u engleskim prijevodima KJV, NIV i Darby Bible. Vidi i Celestin Tomić, *Biblijsko poimanje čovjeka*, *Crkva u svijetu*, 22 (1987.) 3, 234-240.

¹⁸ Usp. Francis Brown, et al. (ur.), *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament Based on the Lexicon of William Gesenius as translated by Edward Robinson*, Oxford, Clarendon Press, 1962, 872.

isprepleću na način koji bi prirodnomu *ipso facto* udijelio božanska svojstva. Zato u stvorenju, ma kako bilo dojmljivo, tajnovito, vrhunaravno i čudesno, ne postoji ništa što bi čovjek štovao. Štoviše, i sama „priroda“ štuje Boga, svojega stvoritelja. Riječima psalmista (Ps 19,2-3): „Nebesa slavu Božju kazuju, naviješta svod nebeski djelo ruku njegovih. Dan danu to objavljuje, a noć noći glas predaje.“ U hebrejskoj se misli podrazumijeva da iskazivanjem štovanja, prinošenjem žrtava ili kulturnim približavanjem¹⁹ onomu što je plod stvaranja, od nebeskih tijela preko predmeta u čovjekovoj okolini do zakona žetve i sjetve, čovjek ne može postići nikakav učinak. Razlog za to nije tek puka činjenica da je to krivoštovlje. „Prirodne sile“ ne mogu se odobrovoljiti kako bi djelovale u korist štovatelja jer nemaju osobnost kojom bi ulazile u obredno međudjelovanje s čovjekom. Usto čovjek ništa ne duguje „prirodi“ budući da „nije dio prirodnoga razvitka“.²⁰ Za drevnoga Izraelca pokretač svega što se oko čovjeka i s čovjekom zbiva isključivo je Bog. On je taj koji šalje kišu ili sušu, bogat urod ili skakavce, zdravlje ili bolest. Bog je otvarao utrobu i blagoslivljao narod potomstvom ili ju zatvarao. On je postavio sunce, mjesec i zvijezde, uredio godišnja doba i uspostavio im zakone, ali sve je to, uključujući „prirodne“ zakone, podložno njegovoj volji i moći. Slijedom toga u starozavjetnim knjigama ne nalazi se ni pojam čuda u smislu natprirodne pojave, odnosno pojave koja je u oprjeci ili neskladu s prirodnim zakonitostima.

Sveto pismo spominje čuda (*pele, ot, mofet*) u smislu dojmljivih, svrhovitih, posljedičnih i otkupljujućih zbivanja, ali ne i o „čudesima“ u uvriježenom smislu narušavanja, transcendiranja ili suzbijanja prirode. Tek kasnije, u poslijebiblijskim vrelima, biblijski pojam *nes* – koji zapravo znači znak, stijeg, stup – poprima konotativno značenje „čuda“ u smislu navodnoga metafizičkoga ili natprirodne pojave.²¹

Zakonitosti koje je Bog uspostavio kako bi u stvorenju vladao red nisu samostalne i neovisne, nego su podložne Božjoj volji pa se podrazumijeva da ih je Bog u stanju poremetiti. Jošua se tijekom bitke protiv amorejskih kraljeva pomolio i od Boga zatražio ovaj zahvat u stvarnost: da se iznad Gibeona zaustavi sunce kako bi dan trajao dulje, a izraelska pobjeda bila potpuna. Pisac donosi sljedeći opis Božjega odgovora na tu molitvu:

¹⁹ Hebrejska riječ za žrtvu קורבן odnosi se na blizinu (קרבה, קרבות) od glagola koji znači „približiti se“ (להתקרב), a ovdje podrazumijeva približavanje Bogu.

²⁰ Celestin Tomić, *Biblijsko poimanje čovjeka*, 239.

²¹ Zvi A. Yehuda, *Psalm Nineteen*, 5. Ovdje se misli na Stari zavjet, odnosno Bibliju iz židovske perspektive, pa se tako i Novi zavjet smatra poslijebiblijskim tekstom.

I stade sunce i zaustavi se mjesec sve dok se nije narod osvetio neprijateljima svojim. Ne piše li to u knjizi Pravednika? I stade sunce nasred neba i nije se nagnulo k zapadu gotovo cio dan. Nije bilo takva dana ni prije ni poslije da bi se Jahve odazvao glasu čovječjem. Tako je Jahve vojevao za Izraela.²²

U Psalmu 65. opjevano je Božje veličanstvo koje se očituje u nje-govoj vlasti nad krajolicima, učvršćenim gorama, moćnom morskom valovlju i bogatu urodu koji je plod Božjega blagoslova:

Bože, tebi dolikuje hvalospjev sa Sionu...

Čudesno²³ nas uslišuješ u pravednosti svojoj, o Bože, spasenje naše, nado svih krajeva svijeta i mora dalekih.

Učvršćuješ bregove jakošću svojom silom opasan.

Krotiš huku mora, huku valova i buku naroda.

Oni što žive nakraj svijeta boje se znamenja tvojih; dveri jutra i večeri radošću napunjaš.

Ti pohodi zemlju i ti je natopi, obogati nju veoma.

Božja se rijeka vodom napuni, ti pripravi ljudima žito.

Ovako pripremi zemlju:

brazde joj natopi, grude joj poravna;

kišom je omekša, usjeve joj blagoslovi.

Ti okruni godinu dobrotom svojom,

plodnost niče za stopama tvojim.

Pustinjski pašnjaci kaplju od obilja,

brežuljci se pašu radošću.

Njive se kite stadima, doline se pokrivaju žitom:

svagdje klicanje, pjesma.²⁴

Slični opisi Božje veličine i vlasti nad svime stvorenim, od zemlje, neba, sunca i mjeseca, preko oblaka, vjetrova, brjegova i mora do živih bića i njihove hrane, nalaze se u Psalmu 104. Svaki put kada bi Božji narod živio sukladno Božjim zapovijedima i Zakonu (*halaha*), tada bi i zakoni onoga što će se poslije i u hebrejskomu jeziku zvati prirodom djelovali u njihovu korist. Izraelski bi narod uživao u izobilju, a rod-na polja i plodna stada Bog bi čuvao od nepogoda, suše, nametnika i drugih nevolja.²⁵ U protivnom bi čitavo stvorenje prolazilo agonijom odvojenosti od Božje naklonosti. Grijeh ljudi prema Bogu i prema

²² Jš 10,13-14.

²³ U izvorniku piše תִּרְאֶה , a smisao te riječi nije čudo, nego strahota, strahopoštovanje itd.

²⁴ Ps 65,1; 6-14.

²⁵ Vidi Mal 3,10-12.

bližnjemu imao je za posljedicu čak i ono što se danas naziva ekološkom katastrofom. Prorok Hošea upozorio je svoj naraštaj riječima:

Nema više vjernosti, nema ljubavi, nema znanja Božjega u zemlji, već proklinjanje i laž, ubijanje i krađa, preljub i nasilje, jedna krv drugu stiže. Stoga tuguje zemlja i ginu svi stanovnici s poljskim zvijerima i pticama nebeskim te ugibaju i ribe u moru.²⁶

Jeremija je ukorio Izraela zbog duhovnoga preljuba što ga je počinio sa stranim božanstvima, zbog čega je nebo zemlji uskratilo kišu:

Ti si oskvrnula zemlju
bludom i opačinom svojom,
zato i kiše prestadoše,
i kasni daždevi ne padoše.²⁷

U Psalmu 107. autor opisuje kako se zemlja pretvara u pustinju zbog grijeha naroda:

On [Bog] pretvori rijeke u pustinju,
a izvore vodene u žednu zemlju;
plodonosnu zemlju u slanu pustaru
zbog zloće žitelja njezinih.²⁸

No, nakon što se narod obrati od bezakonja i vrati Bogu, Bog pokreće suprotan proces:

On obrati pustinju u jezero,
a zemlju suhu u vodene izvore
i naseli ondje izgladnjele
te podigoše grad gdje će živjeti.
Zasijaše njive, posadiše vinograde
što im doniješe obilnu ljetinu.
I on ih blagoslovi te se namnožiše silno
i stada im se ne smanjiše.²⁹

Neki od najdramatičnijih opisa nesreće koja je pogodila zemlju jer se narod odmetnuo od Boga nalaze se u knjizi proroka Izaije:

Zemlja vam opustje, gradove oganj popali,
njive vam na oči haraju tuđinci –
pustoš k'o kad propade Sodoma.³⁰

No nakon što Bog obnovi pravednost svoga naroda, zemlja postaje rodna, a pustinja cvjeta:

Nek' se uzrađuje pustinja,

²⁶ Hoš 4,2-3.

²⁷ Jer 3,2-3.

²⁸ Ps 107,33-34.

²⁹ Ps 107,35-38.

³⁰ Iz 1,7.

zemlja sasušena,
neka kliče stepa, nek' ljljan procvjeta.
Nek' bujno cvatom cvate,
da, neka od veselja kliče i nek' se raduje.³¹

Dok je u drugim drevnim civilizacijama čovjek shvaćan kao biće podčinjeno prirodnim silama, koje je nastojao odobrovoljiti različitim obredima i žrtvovanjima, prema židovskom je svjetonazoru – koji je prešao i u kršćanski – čovjek kruna Božjega stvaranja, stvoren da bdije i da vlada nad svime stvorenim.

Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih. I blagoslovi ih Bog i reče im: „Plodite se, i množite, i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!“³²

Zato je prema starozavjetnomu diskursu temelj blagostanja svega stvorenoga počivao na ispravnu, propisanomu odnosu čovjeka prema Bogu. Riječima Adalberta Rebića: „Izraelac je razmišljao o svijetu, o početku, o događajima s gledišta svoje vjere u Boga. Svemu je uzrok i početak i opravdanje Bog, kao prvi i apsolutni uzrok svega što postoji.“³³ Za Izraelca je svaka blagodat ovoga svijeta, od zdravlja, dugovječnosti, plodnosti, mudrosti, imetka, izobilja, časti i utjecaj-noga položaja u zajednici, do mirnoga života u Erec Izraelu,³⁴ predstavljala Božju nagradu za njegovu pobožnost i privrženost Savezu. Svaka nesreća koja bi zadesila izraelski narod, a osobito izgnanstvo iz Erec Izraela, tumačila se kao posljedica njihova otpadništva od Boga, zastranjenja u krivoštovlje, odavanja grješnosti i bezakonju te ogrezlosti u nepravdi. Ništa se u Staromu zavjetu, kad je u pitanju Izrael, nije tumačilo kao posljedica „prirodnih“, a gotovo se može reći ni društvenih procesa.

2. PRIRODA U PRIJEVODIMA STAROGA ZAVJETA

Koncept prirode u obliku imenice ili pridjeva ipak se nalazi u nekim prijevodima Staroga zavjeta. U engleskom prijevodu *New International Version* (kraticom NIV) istovrijednica hrvatske riječi „prirodan“ (eng. *natural*) pojavljuje se na tri mjesta,³⁵ uvijek u kon-

³¹ Iz 35,1-2.

³² Post 1,28.

³³ Adalbert Rebić, *Biblijske starine*, 142.

³⁴ Erec Izrael (ארץ ישראל) načelno se odnosi na područje koje će Hadrijan nakon Bar Kohbina ustanaka 132.-135. prozvati Palestinom.

³⁵ Br 16:29; 19:16, 18.

tekstu prirodne smrti (eng. *natural death*). Osobito je zanimljiv redak Br 16,29 koji počinje riječima אַם־כָּמוֹת כָּל־הָאָדָם יָמָתוֹן אֶלֶּה , što je na hrvatski u Zagrebačkoj Bibliji prevedeno „ako ovi ljudi umru kao što umiru svi ljudi...“ Hrvatski je prijevod leksički točan. U NIV-u piše „*If these men die a natural death...*“ što je kontekstualno prihvatljivo, ali ne i konceptualno. U najpoznatijemu engleskom prijevodu Biblije, *King James Version* (kraticom KJV) iz 1611. priroda se spominje na jednomu mjestu, u Pnz 34,7 gdje piše da Mojsiju „oko nije oslabjelo niti mu je popustila prirodna snaga“.³⁶ To je prijevod hebrejskoga לֹא־כָּהָתָה עֵינָיו לֹא־נָס הַחַיִּת a istovrijednice riječi „prirodni“ tu, dakako, nema. Riječ חַיִּת znači krjepkost, jedrost, snaga odnosno חַיִּתֵּךְ njegova krjepkost, jedrost ili snaga.³⁷ Isto se ponavlja i u jezično prilagođenom prijevodu *New King James Version* (NKJV), gdje se navodi istovrijednica riječi „prirodni“, tj. *natural vigor*,³⁸ te u *Revised Standard Version* (RSV), gdje se pojavljuje *natural force*. Hrvatski je prijevod u Zagrebačkoj Bibliji ovdje bolji: „Oko mu nije oslabilo niti mu je snaga popustila.“ Istovrijednica riječi „priroda“ pojavljuje se i u Vulgati, ali na drugim mjestima: u Pnz 23,12³⁹ i Sucima 3,22 (lat. *secreta naturæ*) te kao pridjev u Sucima 19,24 (lat. *tantum, obsecro, ne scelus hoc contra naturam operemini in virum*). Katančićev prijevod,⁴⁰ koji je u prvomu izdanju tiskan dvojezično, usporedno s Vulgatom,⁴¹ ali i Kašićev, sadrži slična rješenja. Pnz 23,12 u Katančićevu prijevodu glasi: „Imatćeš misto izvan taborišta, u kojećeš izlaziti za potribita naravi“,⁴² Suci 2,22 „Niti izvuče mač, nego kako udarih, tako ostavih u tilu: i udilj po tajnim naravi terbuha govna persnuše“,⁴³ a Suci 19,24 „samo prosim, da opačinu ovu protiv

³⁶ Prijevod je s engleskoga na hrvatski autorov. Čitava rečenica glasi: „*And Moses was a hundred and twenty years old when he died: his eye was not dim, nor his natural force abated*“.

³⁷ Vidi חַיִּת i חַיִּתֵּךְ u Francis Brown, et al. (ur.), *A Hebrew and English Lexicon*, 535.

³⁸ *The Holy Bible, New King James Version*, Nashville., Thomas Nelson, 1982. Riječ se, zanimljivo, ne pojavljuje u Tyndaleovu prijevodu Biblije iz 1525. na temelju koje je nastao KJV, kao ni u Wycliffovoj Bibliji s konca 14. stoljeća

³⁹ „Habebis locum extra castra, ad quem egrediaris ad requisita naturæ...“ U ZB ovo je redak 13.

⁴⁰ *Sveto pismo, Starog i Novog Zakona. Preveo Matija Petar Katančić (1. popravljeno izdanje)*, Zagreb, Hrvatsko biblijsko društvo, 2016.

⁴¹ Marijan Jerko Fučak, *Prijevod Biblije na hrvatski jezik, Bogoslovska smotra*, 61 (1991.) 1-2, 96.

⁴² Slično piše u Kašićevu prijevodu: „Imati ćeš miesto izvan šatorišta, na koje ćeš izlaziti za potrebna od naravi“.

⁴³ Kašić: „I ne izvadie mač, nego tako kako ga bieše porazio, ostavie u tielu: i odparve po skrovita od naravi tarbuha gnusi istekoše“.

naravi nedilujete s mužem.⁴⁴ U prijevodu Silvija Grubišića (Franjevačka Biblija, kraticom FB) na nekoliko mjesta nalazi se pridjev ili prilog „naravno“,⁴⁵ kao stilsko rješenje koje je prevoditelj umetnuo bez ikakva oslonca u izvorniku. Prvi se put pojavljuje u Ponovljenomu zakonu: „Naravno, pripazi da nikad ne zaboraviš levita, dokle god na zemlji budeš živio.“⁴⁶ Ta rečenica u izvorniku počinje riječju הַשָּׂמֶר, što je u Zagrebačkoj Bibliji lijepo prevedeno: „Pazi da nikad ne zaboraviš levita...“ U Franjevačkoj Bibliji sličan je slučaj još u 2 Sam 8,12, a u 1 Sam 28,13 piše: „Vidim neko nadnaravno biće, gdje dolazi iz Podzemlja.“ To je prijevod hebrejskoga מִן־הָאָרֶץ što je u Zagrebačkoj Bibliji bolje prevedeno kao „Vidim nešto božansko što se diže iz zemlje.“ U izvorniku nema, dakako, govora o „nadnaravnome“, nego je to riječ אֱלֹהִים (*elohim*), koja predstavlja jedno od generičkih imena za Boga, a u nekoliko slučajeva i za boga odnosno strano božanstvo.⁴⁷ Grubišić je uporabu riječi „nadnaravno“ pojašnio u napomeni uz redak.⁴⁸ Još u njegovu prijevodu u Ez 11,19 i Ez 36,26 nalazi se „naravno srce“ umjesto „srce od mesa“ (בֶּשָׂר לֶב) kako je točno prevedeno u Zagrebačkoj Bibliji.

U ostalim pregledanim hrvatskim prijevodima Staroga zavjeta, a to su prijevodi Ivana Šarića i ZB,⁴⁹ kroatizirani prijevod Đure Daničića te u srpskom prijevodu Luje Bakotića, riječ priroda (ili riječi narav, naravno) ne nalazi se ni u kojemu obliku.⁵⁰ Iznimka je

⁴⁴ Kašić: „Istom molim se da nepodobnost ovu suproc naravi ne dielujete na človeika“.

⁴⁵ Pridjevi „naravan“ i „prirodan“ ovdje se uzimaju kao istoznačnice (vidi „náravski“ u Lana Hudaček, *et al.* (ur.), *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školske novine, 1999, i „naravan“ u Ljiljana Jojić, *et al.* (ur.), *Veliki rječnik*), premda one nisu nužno i uvijek istoznačnice. U ovome je članku nemoguće obraditi te pojmove u semantičkom, povijesnom i komparativnom smislu, ali je korisno pogledati njihove definicije u Adalbert Rebić (ur.), *Opći religijski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002, 916-917, 756.

⁴⁶ Pnz 12,19. Naslov ove knjige u Franjevačkoj je Bibliji Tumačenje nauka.

⁴⁷ U Post 31,53 nalazimo בִּינְיָנוּ יִשְׁפֹּטוּ נְהוֹר אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי נָחוֹר što je u ZB prevedeno „Neka Bog Abrahamov i Bog Nahor budu naši suci!“ Premda je u oba slučaja za „Bog“ uporabljena imenica אֱלֹהִים, riječ je o dva različita boga, što je vidljivo iz glagola יִשְׁפֹּטוּ (*jišpetu*) koji je u množini: presude. U Staromu se zavjetu ipak puno češće rabi također generička imenica אֵל (*el*) za strano božanstvo, a može se odnositi i na Boga Izraelova.

⁴⁸ *Franjevačka Biblija*, Tomislavgrad, Zagreb, Naša ognjišta, Kršćanska sadašnjost, Hrvatsko biblijsko društvo, 2010, 313.

⁴⁹ U Ezri 1,6 spominju se darovi „u naravi“, no ona tu ima značenje nepovezano s prirodom. Riječ רָכִישׁ znači „dobro“ ili „imanje“, kako je ista ta riječ prevedena u Ezr 1,4. Ipak bi bolji prijevod bio „u dobrima“ ili „imanjem“.

⁵⁰ Deuterokanonske knjige u ovomu radu nisu obrađene budući da su napisane nakon knjiga hebrejske Biblije, u vrijeme kad je helenizam u određenomu omjeru zahvatio i židovsku misao.

Biblija sljedbe Jehovinih svjedoka⁵¹ u kojoj se na više mjesta pojavljuju riječi „priroda“,⁵² „neprirodno“⁵³ i „protuprirodno“,⁵⁴ no taj je tekst preveden s engleskoga jezika i prilagođen je nauku sljedbe, pa nema smisla ovdje se osvrtni na njega.⁵⁵ Priroda se ne pojavljuje ni u Lutherovu prijevodu Biblije iz 1534,⁵⁶ ni u standardnomu švedskom prijevodu Biblije iz 1917. (*Svenska Bibeln* 1917). Tek je u suvremenomu švedskom prijevodu *Svenska Folkbibeln* iz 1998. i 2015. riječ תְּבִילָה (*tevel*) u Lev 18,23 prevedena kao *naturvidrigt* (gnjusne prirode). Značenje je riječi izopačenost, odnosno „krajnja opačina“, kako je prevedena u Zagrebačkoj Bibliji.⁵⁷

3. KONCEPT SREĆE, SUDBINE, SLUČAJNOSTI I SVJETOVNOSTI

U suvremenom je diskursu uvriježeno nekoliko apstraktnih koncepta i naziva koji su slično kao i priroda neprikladni za izricanje starozavjetnih misli, ali se za razliku od „prirode“ ipak pojavljuju u Zagrebačkoj Bibliji. Primjerice na početku 39. poglavlja Knjige Postanka nalazi se sažetak Josipova života nakon što su ga braća

⁵¹ *Biblija: prijevod Novi svijet. Prijevod engleskog izdanja Biblije New World Translation of the Holy Scriptures objavljenog 1984.*, Wallkill, Watchtower Bible and Tract Society of New York, 2017.

⁵² Job 6,30 („shvatiti prirodu ove nevolje“), Izr 30,24 („po prirodi mudre“).

⁵³ Lev 13,30-37; 14,54; 21,20.

⁵⁴ Lev 18,23; 20,12.

⁵⁵ I neki su drugi prijevodi Staroga zavjeta na hrvatski spomenuti u ovom članku rađeni ne samo prema hebrejskomu izvorniku nego i na temelju drugih prijevoda, ali je neosporna njihova šira teološka, jezična i kulturna vrijednost, zbog čega su izvršeni u ovaj rad. Šarić je Bibliju preveo s njemačkoga, prateći tekst Vulgate (Janko Oberški, *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Bogoslovska smotra*, 31 (1943.) 2, 152-160), a izdanje iz 2006. doradeno je na temelju hebrejskoga izvornika i Septuaginte (usp. Mato Zovkić, *Usporedba Šarićeve i Zagrebačke Biblije, Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 3, 665-677). Vrijednost toga prijevoda prepoznaje i javnost i službena Crkva. Ovdje se služilo 8. popravljenim izdanje iz 2014. u izdanju Hrvatskoga biblijskog društva i Vrhbosanske nadbiskupije. Katančić je Bibliju preveo s latinskoga, iz Vulgate, čiji je tekst predstavljen usporedno s prijevodom, a to je i prvi prijevod na hrvatski koji je u cjelini tiskan (Loretana Farkaš, *Prvi otisnuti prijevod Biblije u Hrvata, Jezikoslovlje*, 1 (1998.) 1, 21, 24-25). O prijevodima Biblije na hrvatski vidi: Zrinka Jelaska, *Hrvatski biblijski prijevodi i inačice - od autora do izdanja u Evelina Rudan et al.* (ur.), *Tragovi tradicije, znakovi kulture. Zbornik u čast Stipi Botici*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska, 2018, 385-413.

⁵⁶ *Luther Bibel. Die Bibel nach der Übersetzung Martin Luthers*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1984. .

⁵⁷ Značenje te riječi može biti i „pomutnja“ ako dolazi od בָּלָל odnosno glagola לָבַל. Ona se još pojavljuje u Lev 20,12, gdje je prevedena kao „rodoskvrnuće“, što proizlazi iz konteksta.

prodala Jišmaelcima, a ovi Egipćaninu Potifaru. Taj hrvatski prijevod drugoga retka glasi: „Jahve je bio s Josipom, zato je u svemu imao sreću.“ No hebrejski izvornik ne navodi da je Josip „imao sreću“, nego da je Jahve bio s Josipom uslijed čega je Josip bio uspješan: וַיְהִי יְהוָה אִתּוֹ יוֹסֵף וַיִּשְׁפָּרוּ יְהוּדָא וְאֵשׁ מִצְרַיִם. Riječ מִצְרַיִם (*maclijah*) kao glagol (u infinitivu להצליח), odnosno אִישׁ מִצְרַיִם (*iš maclijah*) kao particip, pridjev (uspješan čovjek) ne označava sreću, nego uspjeh (הצלחה)⁵⁸ u nekome pothvatu ili poslu. Ista se riječ pojavljuje u zadnjemu retku istoga poglavlja, gdje je točno prevedena: „Jahve bijaše s njim, i što god bi poduzeo, Jahve bi to okrunio uspjehom (מִצְרַיִם).“⁵⁹ Hebrejska riječ „uspjeh“ prevedena je kao „sreća“ i u Abijinu upozorenju Izraelcima koje prenosi pisac Druge knjige ljetopisa: „Izraelovi sinovi, ne udarajte na Jahvu, Boga svojih otaca, jer nećete imati sreće!“⁶⁰ Ta rečenica u hebrejskomu izvorniku glasi:

בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲלֵתְלַחְמוּ עִם־יְהוָה אֱלֹהֵי־אֲבוֹתֵיכֶם כִּי־לֹא תִצְלִיחוּ

Riječ אֲלֵתְלַחְמוּ futur je trećega lica množine glagola „uspjeti“ (להצליח), pa כִּי־לֹא תִצְלִיחוּ znači „jer ne ćete uspjeti“.⁶¹

Zanimljivo prevoditeljsko rješenje nalazi se u Knjizi o Rutu, na mjestu na kojemu pisac opisuje kako se Naomi sa snahom Rutom vratila iz Moaba u Betlehem. Budući da su obje bile siromašne, Ruta je za žetve ječma pošla u neko polje pabirčiti. Vlasnik toga polja, ispostavilo se poslije, bio je Boaz pa ostatak priče čini zaplet i rasplet koji će dovesti do Boazove ženidbe Rutom. U hrvatskomu je prijevodu: „I ode, dođe u polje te poče pabirčiti za žeteocima. A sreća je dovede u polje koje pripadaše Boazu iz roda Elimelekova.“⁶² Na hebrejskomu je izvorniku:

וַתֵּלֶךְ וַתְּבוֹא וַתִּלְקַט בַּשָּׂדֶה אַחֲרַי הַקְּצָרִים וַיִּקְרַר מִקְרָה סְלֶקֶת הַשָּׂדֶה לְבַעַז אִשְׁרָי מִמְּשַׁפַּחַת אֱלִימֶלֶךְ

Dio koji je ovdje preveden sa „sreća je dovede“ prijevod je hebrejskoga izraza וַיִּקְרַר מִקְרָה , što znači „i zbio se događaj“, odnosno „i dogodilo se“ ili „i zbito se“. Dakle, zbito se tako da je Ruta došla u Boazovo polje. Zamisao da ju je u Boazovo polje dovela „sreća“ starozavjetnoj je hebrejskoj misli gotovo jednako neprimjerena kao pretpostavka da ju je do Bozaova polja dovela GPS navigacija. Rutu je, zato što je bila odana Naomi i jer je odabrala izraelski narod i Boga Izraelo-

⁵⁸ U modernomu je hebrejskom jeziku uobičajen pozdrav בהצלחה (*behaclaha*) koji znači „bilo [ti, vam] uspješno“ i upućuje se osobi koja ide prema nekom izazovu (ispit, natjecanje itd.). Na hrvatski bi se preveo riječju „sretno“.

⁵⁹ Post 39,23 (וַיְהִי אִתּוֹ וַאֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה יְהוָה מִצְרַיִם).

⁶⁰ 2 Ljet 13,12.

⁶¹ U Šarićevu prijevodu: „Jer ne ćete imati uspjeha.“

⁶² Rut 2,3.

va premda je bila Moapka,⁶³ k Boazu dovela ne apstraktna i impersonalna „sreća“, nego Bog koji je imao naum s njom, koji je znao svrhu njezina života: Ruta je u povijest izraelskoga naroda ušla kao majka Obeda, oca Jišajeva, oca kralja Davida.⁶⁴ Grubišić (FB) daje slično rješenje: „A slučaj je htio, da je došla na sklad, koji je pripadao Boazu od Elimelekovu koljena.“ U Šarićevu je pak prijevodu taj redak preveden bliže izvorniku: „I ona ode pobirati u polje za žetocima. Dogodi se te dođe na njivu Boazovu, koji je bio od Elimelekovu obitelji.“

Prijevod hebrejskoga *וַיִּקֶר מְקַרְהָ* kao „sreća je dovede“ predstavlja rješenje kojim je misao prevedena u duhu hrvatskoga jezika i suvremenoga poimanja stvarnosti. Ništa što bi upućivalo na „sreću“ (*מזל, אושר*) ne postoji u hebrejskomu izvorniku.⁶⁵ Zato se ne može reći da je posrijedi prevoditeljeva pogrješka, nego prevoditeljev izbor uvriježene sintagme umjesto doslovnog prijevoda riječi za riječ, koji doista zvuči pomalo nespretno. Pogrješka je, pak, mogući razlgog netočnoga prijevoda retka u Drugoj knjizi o Samuelu. Kralj je David iz Jeruzalema bježao od sina Abšaloma koji se urotio protiv njega. Davidu se u bijegu pridružio Itaj Gićanin, stranac u zemlji Izraelovoj, koji je u njoj našao utočište kao prognanik iz svoje zemlje. David ga je želio odvratiti od upuštanja u tu neizvjesnu pustolovinu riječima: „Jučer si došao, a danas da te vodim da se potucaš s nama kad ja idem kamo me sreća nanese.“⁶⁶ Dio „ja idem kamo me sreća nanese“ na hebrejskomu izvorniku glasi *וַאֲנִי הוֹלֵךְ עַל אֲשֶׁר-אֲנִי הוֹלֵךְ*. Prevoditelj je hebrejsku riječ *אֲשֶׁר* preveo kao „sreća“, a to u smislu osjećaja radosti može biti značenje riječi *אֲשֶׁר* (*ašer* ili *ošer*). Primjerice, kada je Leina sluškinja rodila Jakovu drugoga sina, Lea je rekla: „Blago meni! Žene će me zvati blaženom!“ Tako mu nadjenu ime Ašer.⁶⁷ Ime Ašer ovdje se piše *אֲשֶׁר*, a značenje je toga imena radost. No *אֲשֶׁר* u 2 Sam 15,20 nije imenica, nego odnosna zamjenica pa bi točan prijevod glasio: „idem [onamo] kamo idem“ ili „idem kuda idem“. Ovaj

⁶³ Rut 1,16.

⁶⁴ Rut 4,17-21.

⁶⁵ Usp. Francis Brown, *et al.* (ur.), *A Hebrew and English Lexicon*, 597. Kod navođenja uporabe riječi *קרה* u kontekstu ovoga retka u Ruti piše „*her chance lighted upon a field*“ (Francis Brown, *et al.* (ur.), *A Hebrew and English Lexicon*, 899). No riječ, kako je objašnjeno na istom mjestu, može prenositi i smisao susreta koji nije unaprijed dogovoren, što se okviru zapadnjačkoga diskursa može nazvati slučajnošću. U tom kontekstu i u rječniku *אבן-שושן* riječ *קרה* je između ostaloga objašnjena i kao *בא בדרך מקרה* (Avraham Even-Šošan, *Milon Even-Šošan hamerkaz - מלון אבן-שושן המרכז - Or Yehuda, Kinneret Zmora-Bitan Dvir*, 2004, 879).

⁶⁶ 2 Sam 15,20.

⁶⁷ Post 30,13.

se dio rečenice u izvorniku može činiti nezgodnim za prijevod,⁶⁸ ali rješenje „idem kamo me sreća nanese“ i opet prenosi poruku stranu starozavjetnoj hebrejskoj misli, iako je običniji izraz hrvatskoga jezika. To bi se izbjeglo samo da se riječ „sreća“ zamijenila riječju „put“: „Idem kamo me put nanese.“ Grubišić ovdje nudi bolji prijevod nego Zagrebačka Biblija: „Stigao si tek jučer; zar te danas moram povesti i vodati uza se amo-tamo, kud god pođem?“ Slično je preveo i Šarić: „Jučer si došao, a danas da te uzmem da se s nama potucaš i ne znaš kamo ja idem?“ Kao i u prethodnomu retku iz Rute, Šarićev prijevod ne donosi koncept sreće, kojega u izvorniku nema. Ali kod Šarića se nalazi neočekivan prijevod Davidova pozdrava kojim isti taj redak završava: „Zdravo i sretno!“ (עֲמֻדָּה וְשָׁלוֹם). Ni ovdje u izvorniku nema govora o sreći, nego piše: „Milost i istina bili s tobom“. U Zagrebačkoj se Bibliji nalazi milozvučna, doduše proširena rečenica: „Jahve neka ti iskaže ljubav i vjernost!“, ali bez pojma sreće pa ona predstavlja sasvim prihvatljivo prevoditeljsko rješenje. Slično je i Grubišićevo: „Neka te prati milost i vjernost Gospodnja!“ U većini ostalih redaka gdje se u hrvatskom prijevodu spominje sreća kao apstraktna sila (ne osjećaj) riječ je o prevoditeljevu uljepšavanju prijevoda, a ne o izglednoj pogrješci, budući da se u izvorniku ne nalazi riječ koja bi mogla imati takvo značenje (kao u prethodnomu primjeru gdje se nalazi odnosna zamjenica *ašer*), ali je hebrejski izvornik neprikladan za doslovan prijevod. Slijedi nekoliko primjera.

Nakon što su Izraelci čuli izvješće uhodâ o opasnostima koje vrebaju u Kanaanu, zavapiše: „Kamo sreće da smo pomrli u zemlji egipatskoj!“⁶⁹ Hebrejski: לִי-מִתְנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. U Šarićevu prijevodu taj dio glasi: „O, da smo bili pomrli u egipatskoj zemlji...!“, što je u skladu s izvornikom. Slična misao nalazi se i u Jošui: „Kamo sreće da smo stali s onu stranu Jordana!“⁷⁰ Hebrejski izvornik glasi: וְלֹא הוּאֲלָנוּ וְנִשְׁבַּב בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן. Šarićev prijevod i ovdje bolje odražava poruku izvornika te glasi: „O, da smo radije ostali s one strane Jordana,“ kao i Grubišićev: „Oh, da se zadovoljismo nastanjenjem s druge strane Jordana!“ U oba bi se slučaja zamjenom izraza „kamo sreće da smo“ izrazom „da smo bar“ postigao lijep izričaj u duhu hrvatskoga

⁶⁸ Starozavjetni tekst sadrži nemali broj mjesta čije prevedenje, pa i samo ispravno razumijevanje smisla izvornika, predstavlja izazov. Primjer promišljanja o nekim takvim dijelovima, poglavito iz Izaije i Knjige psalama nalazi se u Solomon Zeitlin, *The Need for a Jewish Translation and Interpretation of the Hebrew Bible*, *The Jewish Quarterly Review*, 64 (1974.) 4, 269-288.

⁶⁹ Br 14,2. Grubišić je preveo gotovo jednako: „Kamo sreće da smo pomrli u egipatskoj zemlji!“

⁷⁰ Jš 7,7.

jezika, bez unošenja pogleda na svijet koji ne odgovara hebrejskomu svjetonazoru.

Slične nepravilnosti i dvojbe pronalaze se i u starozavjetnim riječima što su na hrvatski prevedene kao imenice „sudbina“, „usud“ i „svjetovnjak“ te prilog „slučajno“. Primjerice, Job 18,20 u Zagrebačkoj Bibliji glasi: „Sudba je njegova Zapad osupnula, i čitav je Istok obuzela strepnja.“ Riječ ovdje prevedena sa „sudba“ hebrejska je riječ יוֹם (יוֹמִי), koja znači „dan“ (u izvorniku „njegov dan“) ili neodređeno vremensko razdoblje. Riječ iz Joba 20,29 i 21,17 na hrvatski prevedena kao „sudbina“ hebrejska je riječ הַלָּק koja znači „dio“, „udijeljeni dio“ ili „udio“, a u prenesenom smislu može značiti „baština“, „vlasništvo“, „područje“ itd. U Jobu 21,17 ista se riječ nalazi u glagolu (יִחַלֵּק) i znači razdijeliti. Ta je riječ u Zagrebačkoj Bibliji i u Izaiji 17,14 prevedena kao „sudba“. Na drugim mjestima, primjerice u Mudrim izrekama 1,19, Amosu 9,14 (שׁוֹב), Sefaniji 2,7 (שְׁבוּת), Izaiji 53,8, Brojevima 16,29 (פְּקֻדָּה), Psalmu 11,6 (כֹּסֶם) i Psalmu 31,16 (עֵת) pojavljuje se u Zagrebačkoj Bibliji „sudba“ ili „sudbina“ kao prijevod različitih hebrejskih riječi od kojih ni jedna nema takvo doslovno značenje. Tek u Psalmu 16,5 („Jahve mi je baština i kalež: Ti u ruci držiš moju sudbinu“) pojavljuje se riječ גּוֹרָל (*goral*), koja u modernom hebrejskom jeziku označava sudbinu. No njezino je izvorno značenje „ždrijeb“ pa se u mnogim engleskim prijevodima rabi engleska istovrijednica te riječi.⁷¹ Poruka je psalma da Bog suvereno upravlja zbivanjima nad kojima čovjek nema nikakvu moć, ali sama ta zbivanja nisu prepoznata kao pojave ili subjekti koji samostalno postoje i djeluju, a kamoli da usto upravljaju ljudskim životima i određuju ishode njihovih nastojanja, želja i pothvata. U Knjizi o Jobu nalazi se riječ „usud“, ali samo u Zagrebačkoj Bibliji: „Evo, takav usud snalazi zlikovca i dom onog koji ne priznaje Boga“⁷², dok je u hebrejskomu izvorniku:

אֶדְ-אֵלֶּה מְשָׁכְנוֹת עֵזְל וְנֹה מְקוֹם לֹא-יִדְעֶ-אֵל

Riječ prevedena kao „usud“ hebrejski je מְשָׁכְנוֹת, a njezino je značenje „prebivalište“. U Grubišićevu prijevodu nalazi se bolje rješenje: „Tako bude stanu bezbožnika“ kao i u Šarićevu: „Tako će biti s kućom zlikovca...“

Pitanje koncepta i naziva za slučajnost također zahtijeva osvrt. On se uglavnom pojavljuje u obliku priloga, ali se njime pretpostav-

⁷¹ Psalm 15,6 u engleskom prijevodu glasi: *The LORD is the portion of mine inheritance and of my cup; thou maintainest my lot (KJV), LORD, you have assigned me my portion and my cup; you have made my lot secure (NIV).*

⁷² Job 18,21.

lja prepoznavanje postojanja slučajnosti. U Prvoj knjizi o Samuelu Zagrebačke Biblije nalazi se sljedeći redak:

Zatim gledajte: ako krene prema svome kraju, put Bet Šemeša, onda je sigurno da nam je on zadao ovo veliko zlo; ako li ne krene tako, znat ćemo da nas nije udarila njegova ruka, nego da nam se to dogodilo slučajno.⁷³

Posljednji dio rečenice „nego da nam se to dogodilo slučajno“ na hebrejskomu glasi: מְקַרָּה הוּא הָיָה לָנוּ. Ovdje se ponovno pojavljuje riječ מקרה kao u Rut 2,3. Smisao je rečenice mogućnost da je zlo došlo od Boga, ili da nije od Boga, odnosno „slučajno“. Budući da ovo govore Filistejci, a ne Izraelci, ovaj je prijevod prihvatljiv, uz pretpostavku da je u filistejskoj civilizaciji postojao koncept slučajnosti. K tome je vrlo teško prevesti smisao bez uporabe riječi „slučajno“ i pri tome zadržati izvornu poruku. U ovom su je slučaju uporabili i Grubišić i Šarić. Riječ קרה može imati značenje nedogovorena susreta, što uporabom priloga „slučajno“ čini prihvatljivom. Ipak bi valjalo razmotriti rješenje kojim bi se izbjegla njezina uporaba, primjerice „to se jednostavno dogodilo“ ili „to se zbilo samo po sebi“.

Prilog „slučajno“ nalazi se i u Knjizi Brojeva u prijevodu ZB: „No gurne li ga slučajno, ne iz neprijateljstva, ili nešto na nj baci, ali ne iz zasjede...“⁷⁴

וְאִם-בְּפִתְעוֹת בְּלֹא-אִיבָה הִדְפוּ אוֹ-הַשְּׁלִיף עָלָיו כְּלִי-כֶּלִי בְּלֹא צְדִיקָה

I na ovomu se mjestu riječ „slučajno“ nalazi i kod Grubišića i kod Šarića. Hebrejska riječ tako prevedena ovdje je בִּפְתָע (bepet'a), a njezino značenje „iznenada“, „naprasno“ i slično, kako je, primjerice, prevedena u Br 6,9 „Umre li tko nenadanom smrću...“⁷⁵ Bolji bi prijevod bio „nenamjerno“.

U starozavjetnoj hebrejskoj misli nije postojala ni istovrijednica riječi „svjetovan“, pa time ni „svjetovnjak“. Potonja se ipak nalazi u Br 18,4 i Br 18,7 u Zagrebačkoj Bibliji, gdje je njome prevedena hebrejska riječ זָר (zar), koja znači stranac.⁷⁶ Isto rješenje nalazi se i u Grubišićevu prijevodu. U kontekstu ovoga stiha „svjetovnjak“ nije nužno loše rješenje jer je riječ o osobama koje nisu iz svećeničkoga levitskoga roda pa se stoga ne smiju približavati Šatoru sastanka, ali nisu ni „stranci“ budući da pripadaju nekomu od ostalih Izraelovih plemena. No neprikladno je stoga što u hrvatskomu jeziku

⁷³ 1 Sam 6,9.

⁷⁴ Br 35,22.

⁷⁵ Ovdje se pak radi o određenom obliku zalihosnosti בִּפְתָע פִּתְוֹמ (bepet'a pit'om).

⁷⁶ U Vulgati piše „alienigena“, odnosno „externus“.

riječ „svjetovnjak“ i „svjetovan“ poglavito,⁷⁷ premda ne i isključivo,⁷⁸ znači „sekularan“, a riječ za sekularnost (הִלּוּנִיּוּת, הִלּוּנִי) u hebrejski je jezik ušla tek u moderno doba. Šarić ovdje ima riječ „nepovlašten“ odnosno „nepovlašteni“, što je prikladnije.

ZAKLJUČAK

Prevođenje starozavjetnoga teksta izazovno je i zbog toga što su neki apstraktni koncepti koji u starohebrejskoj misli nisu postojali u našoj zapadnoj civilizaciji toliko uvriježeni da je pitanje koliko ih uopće primjećujemo i razabiremo kao pojave bitne za teološko promišljanje o stvarnosti i svijetu. Njihovo nepostojanje u biblijskomu hebrejskom jeziku *inter alia* pretpostavlja svjetonazor u kojemu se drukčije ontološko shvaćanje stvarnosti osim objavljenoga ne može ni pojmiti ni izreći. Pitanje uporabe nepostojećih koncepta u prijevodu leksičko je i semantičko, ali samo djelomično. Nema dvojbe da je u prevođenju poželjno proširiti leksik starozavjetnoga hebrejskoga jezika, koji je siromašan. Pitanje je treba li ga proširiti pojmovima koji neizravno oslikavaju neki drugi svjetonazor, onaj iz kojega potječu, a koji nije usklađen ili je protivan hebrejskomu. Kod prevođenja Staroga zavjeta njihovom se uporabom mnoge misli možda ljepše prevode, u duhu hrvatskoga (ili nekoga drugoga) jezika, ali tek se katkada – kao kod uporabe pojma „slučajno“ iz ustiju Filistejaca – njima najbolje prevodi i sam smisao izvornika. Da ti koncepti nisu nužno teološki neprihvatljivi, može se ustvrditi pokazujući kako se mnogi nalaze u deuterokanonskim spisima i u Novomu zavjetu. Dio problematike svakako je i jezični: hebrejski je jezik uključiv, bogat polisemičnim riječima,⁷⁹ pa jedna riječ ili korijen riječi često ima niz značenja, koja mogu, ali ne moraju biti povezana. Grčki je jezik u tekstovima koji su do nas doprli isključiviji jer su mu riječi često semantički precizne, točno određena i ograničenoga značenja.

⁷⁷ Svjetovnjak je 1. „onaj koji ne pripada ni jednoj religiji“ i 2. „vjernik koji nije svećenik ili redovnik“ a „svjetovni“ 1. „koji se odnosi na svijet“ i 2. „koji ne pripada crkvi“ (Ljiljana Jojić, *et al.* (ur.), *Veliki rječnik*).

⁷⁸ U Hrvatskom jezičnom savjetniku (Lana Hudaček, *et al.* (ur.), *Hrvatski jezični savjetnik*) „svjetovni“ se navodi kao suprotnost od „crkveni“. Uporaba riječi „svjetovnjak“ time je prihvatljivija u prijevodu ali, kao i u slučaju sintagme *natural death* samo kontekstualno, ne i konceptijski.

⁷⁹ Usp. Gerhard Tauberschmidt, Polysemy and Homonymy in Biblical Hebrew, *Journal of Translation*, 14 (2018.) 1, 29-41 i Gary Rendsburg, Double Polysemy in Genesis 49:6 and Job 3:6, *The Catholic Biblical Quarterly*, 44 (1982.) 1, 48-51 osobito podrubak 1 na str. 48 itd. Noegel ukazuje kako je „izučavanje polisemičnosti u hebrejskoj Bibliji, usprkos više od stoljeća znanstvenog istraživanja, još uvijek u povojima“ (Scott B. Noegel, *Polysemy* u Geoffrey Khan (ur.), *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, Volume 3, Leiden, Brill, 2013, 178).

Odabir jednoga od dva različita pristupa u prevođenju: riječi koje su usklađene s hebrejskim svjetonazorom ili pak riječi koje su običnije u jeziku na koji se prevodi valja oprezno odvagnuti, od slučaja do slučaja i od riječi do riječi, osobito ako se za uporabom pojmova što ih starozavjetni hebrejski jezik nije poznao poseže kako bi se prijevod čitatelju u drugoj civilizaciji učinio bližim, ljepšim i razumljivijim. Jamačno postoje slučajevi kad je u prijevodima oprezna improvizacija u odabiru riječi poželjna pa i nužna,⁸⁰ ali bi tada trebala biti ciljana i svjesna. Međutim, s obzirom da je riječ o objavljeni vrelu, uporištu i „duši svete teologije“,⁸¹ o Svetomu pismu koje je „od Boga nadahnuto“,⁸² vrlo je upitno može li ljepota izričaja u prijevodu biti za nju dovoljan razlog te pridonosi li ona shvaćanju izvorne svetopisamske poruke ili u nju preobražajno zadire.

ON USE OF WORDS SUCH AS NATURE, LUCK AND FATE IN OLD TESTAMENT TRANSLATIONS

Abstract

Old Testament Hebrew worldview and language did not contain several concepts and words relating to abstract phenomena outside human emotions, will, mind and man's relation to God, which are common to our modern speech and understanding of reality. Among such concepts are *fate*, *luck*, and *nature* in its abstract and concrete meaning. Some of those concepts can nevertheless be found in translations of the Old Testament. In this article the author presented some examples of use of those words primarily in the Croatian Bible translations and, referring to the source text in Hebrew, proposed their reconsideration.

Key words: Old Testament, Hebrew, Bible Translation, Nature, Luck, Fate, Secularism

⁸⁰ Lujčić adresira ova pitanja i dvojbe te razlučuje prijevod koji bi bio usredotočen na očuvanje izvornoga teksta i onoga usredotočena na čitatelja prijevoda. On u prvom slučaju govori o „leksičkom“ a u drugom o aspektu „funkcionalnosti“ (Božo Lujčić, *Lingvističke teorije prevođenja i novi hrvatski prijevod Biblije, Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 1, 62-63).

⁸¹ II. vatikanski sabor: *Dei verbum* (24).

⁸² 2 Tim 3,16 u prijevodu Ljudevita Rupčića (*Biblija, Stari i Novi zavjet*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1995.).